FILOZOFIA
Roč. 54, 1999, č. 7

HODNOTOVÁ ŠTRUKTÚRA NEUTILITARISTICKÉHO KONZEKVENCIALIZMU

(Pettitova a Senova koncepcia hodnôt)[1]

VASIL GLUCHMAN, Katedra filozofie FF PU, Prešov

GLUCHMAN, V.: A Non-Utilitarian Consequentialist Value Framework (Pettit's and Sen's Theories of Values)
FILOZOFIA 54, 1999, No 7, p. 483

Consequentialism is seen by Philip Pettit mainly as a theory of the appropriate; in his conception of virtual consequentialism he is much less concerned with the theory of Good. Nevertheless, he pays attention to values such as rights, freedom, loyalty, confidence, dignity and love, although his analyses are isolated, and the connections with other values are not taken into account. He focuses especially on the values of freedom and rights. Contrary to Pettit, Amaryta Sen is much more concerned with the latter, although there is no complex value framework to be find in his evaluator relative theory. He sees these values as the basis of the value system of any morals.

Dôvodom vzniku jednotlivých verzií neutilitaristického konzekvencializmu, počínajúc prvou polovicou 80-tych rokov tohto storočia, bola snaha nájsť odpovede na kritiku utilitarizmu a konzekvencializmu, ktoré by boli založené mimo tradičného rámca. Kritici vyčítali utilitarizmu a konzekvencializmu hlavne neschopnosť riešiť aktuálne morálne problémy súčasnosti mimo rámca daného najmä Benthamovou podobou kvantitatívneho utilitarizmu.[2]

Napriek tomu, že od prvých pokusov o sformovanie neutilitaristickej verzie konzekvencializmu uplynuli už takmer dve desaťročia, ešte stále nemožno považovať neutilitaristický konzekvencializmus za dostatočne etablovanú pozíciu v rámci etických teórií konzekvencializmu či etiky vôbec. Jedným z podstatných dôvodov je skutočnosť, že neutilitaristická pozícia v rámci konzekvencializmu sa stretáva so silným odporom práve zo strany mnohých utilitaristov, ktorí obhajujú tradičnú predstavu, že konzekvencializmus je vlastne utilitarizmus a všetky pokusy o sformovanie neutilitaristickej platformy sú už mimo konzekvencializmu.

Ďalším významným dôvodom sú reakcie zo strany oponentov konzekvencializmu, ktorí uprednostňujú tradičného rivala v etických diskusiách, teda utilitarizmus ako predstaviteľa konzekvencializmu. Je to podmienené okrem iného aj tým, že utilitarizmus sa stále drží tradičných tém, ako sú úžitok, šťastie, príjemné atď., čo kritikom poskytuje dostatočný priestor na to, aby mohli dokazovať obmedzenosť hodnotovej štruktúry

[1] Príspevok je súčasťou pripravovanej knihy *Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky*, ktorá vyjde v najbližšom čase.

[2] K tomu bližšie pozri môj príspevok ([7], 123-132).

utilitarizmu a konzekvencializmu, obchádzanie osobných záujmov mravného subjektu, upodozrievať utilitarizmus a konzekvencializmus z nehumánnosti atď.[3]

Tretím dôvodom toho, že neutilitaristický konzekvencializmus sa zatiaľ dostatočne neetabloval medzi etickými koncepciami, je skutočnosť, že doteraz nevznikol výraznejší pokus o systematizáciu princípov, hodnôt a prístupov v rámci neutilitaristického konzekvencializmu. Všetky doterajšie úsilia sa sústreďovali na formulovanie jednotlivých koncepcií, ktoré sa obyčajne viažu s konkrétnymi osobnosťami v Austrálii a USA. Aj tieto jednotlivé koncepcie sa väčšinou rozpracovávajú ako okrajová záležitosť popri iných filozofických aktivitách ich tvorcov a obyčajne neprekračujú rámec formulovania stanovísk k jednotlivým konkrétnym morálnym problémom súčasnosti. Najvýznamnejším a zároveň aj najkomplexnejším pokusom o sformulovanie verzie neutilitaristického konzekvencializmu je umiernený konzekvencializmus (*satisficing consequentialism*) amerického etika Michaela Slota.

Vnútorné divergencie a rozpory, ktoré existujú medzi jeho jednotlivými verziami sú štvrtým dôvodom toho, že neutilitaristický konzekvencializmus nezískal významnejšie postavenie medzi konzekvencialistickými etickými koncepciami. Sú určité náznaky tendencie prezentovať jednu koncepciu ako výlučnú v rámci neutilitaristického konzekvencializmu. Konkrétne ide o Pettitovu koncepciu skutočného konzekvencializmu (*virtual consequentialism*).

Už predtým som spomenul, že neutilitaristickému konzekvencializmu chýba zjednocujúca teoretická platforma. Zatiaľ sa jednotlivé verzie tohto prúdu identifikujú len na základe toho, že sa plne nestotožňujú s utilitaristickými hodnotami a prístupmi pri riešení teoretických a praktických morálnych otázok súčasnosti, prípadne že sa pokúšajú o také formulovanie princípov a hodnotovej štruktúry, ktorá presahuje rámec tradičnej utilitaristickej etiky. Na základe analýzy týchto verzií neutilitaristického konzekvencializmu možno identifikovať niektoré spoločné prvky, ktoré sa v rozličnej miere vyskytujú v jednotlivých etických koncepciách - verziách neutilitaristického konzekvencializmu. Konkrétne môžeme vyčleniť tieto základné prvky neutilitaristického konzekvencializmu: primárna úloha dôsledkov v procese uvažovania, rozhodovania, konania a hodnotenia konania; široké chápanie dôsledkov; hodnotový pluralizmus, teda odmietnutie redukovania morálnych hodnôt len na úžitok, šťastie a príjemné; významná úloha mravného

[3] Veľmi často sa môžeme stretnúť až s extrémne prehnanou kritikou utilitarizmu, ktorá sa priam zákonite vzťahuje aj na konzekvencializmus. Možno tu spomenúť napríklad vyjadrenia S. Hampshira ([9], 1-22), G. E. M. Anscombovej ([1], 211-234), B. Williamsa ([44], 77-150), T. Nagela ([14], 51-73), A. Sttubsovej ([43], 497-516) či P. Benna ([2], 82-88). Niekedy však takáto kritika odráža skôr kritiku vlastných predstáv ako kritiku skutočného stavu. Pripomína to názor, ktorý vyjadril ešte v roku 1895 Charles Douglas na adresu kritiky J. S. Milla, keď napísal, že Mill bol viac kritizovaný ako čítaný ([4], 2-3). Na ilustráciu uvediem názor S. Hampshira, ktorý napísal, že "utilitaristický spôsob myslenia priniesol do politiky novú abstraktnú krutosť, hlúposť, deštruktívnu politickú korektnosť: mechanické, kvantitatívne myslenie vedené akademickými mysľami smeruje ich morálne kalkulácie do abstraktnej prózy. Civilizovanejší a dôverčivejší ľudia sú odstavení, pretože objasňujúce kalkulácie sa považujú za nesprávne" ([9], 4). Podľa Hampshira teda "utilitaristická filozofia pred prvou svetovou vojnou a hádam ešte aj do roku 1939 bola ešte odvážnym, inovačným, dokonca bojovým učením, ktoré malo za sebou úspešnú sociálnu kritiku. Som presvedčený, že tento význam stráca a že teraz je len obštruktívna" ([9], 1).

subjektu; dôležitosť hodnôt, projektov a záujmov spojených s osobou konajúceho mravného subjektu; odmietnutie maximalizácie ako jediného kritéria na určenie správneho konania. Tieto prvky nie sú v rovnakej miere obsiahnuté vo všetkých koncepciách, ktoré sa považujú za verzie neutilitaristického konzekvencializmu. Niektoré z nich sa v rámci istej verzie neutilitaristického konzekvencializmu dokonca aj odmietajú. Napríklad Philip Pettit odmieta "umiernenú (satisficing)" a "agent-relative" pozíciu (ide o pozíciu, ktorá vyjadruje vzťah a záujem o hodnoty konajúceho mravného subjektu).

Na to, aby sme mohli identifikovať určitú koncepciu ako verziu neutilitaristického konzekvencializmu, nemusí byť zhoda vo všetkých bodoch. Rozhodujúce pre túto identifikáciu je základné východisko, teda to, čo sa považuje za rozhodujúce pre hodnotenie konania a čo tvorí hodnotovú štruktúru, o realizáciu ktorej sa má mravný subjekt usilovať. Neutilitaristický konzekvencializmus je teda etický smer, ktorý zahŕňa koncepcie vychádzajúce z posudzovania konania najmä na základe dôsledkov konania (v primeranej miere však zohľadňuje aj dôsledky súvisiace s motívmi a úmyslami konajúceho mravného subjektu), a jeho hodnotová štruktúra je pluralitná čiže neobmedzuje sa len na uskutočňovanie utilitaristických hodnôt. To je základná zjednocujúca platforma všetkých verzií neutilitaristického konzekvencializmu. Vytvára to dostatočný priestor aj pre akceptovanie rozdielov v názoroch na ďalšie otázky, ktoré sú predmetom súčasných diskusií.[4]

Neutilitaristický konzekvencializmus teda nie je odmietnutím či popretím utilitarizmu vôbec, ale najmä snahou o formálne a materiálne rozšírenie východísk a obsahu konzekvencialistickej etiky. Konkrétne to znamená rozšírenie aplikácie konzekvencialistických princípov na nové okruhy problémov, ktoré sa doteraz buď vôbec neskúmali, alebo sa im venovala len malá pozornosť. Druhý okruh pôsobenia neutilitaristického konzekvencializmu sa týka formovania novej hodnotovej štruktúry, ktorá presahuje rámec doterajších tradičných utilitaristických hodnôt. V hodnotovej štruktúre neutilitaristického konzekvencializmu už nedominujú hedonistické a eudaimonistické hodnoty. To neznamená, že neutilitaristický konzekvencializmus je antihedonistický alebo antieudaimonistický, ale že je pluralisticky založený. Existuje tu priestor pre rovnocenné zastúpenie všetkých morálnych hodnôt, ktoré sú schopné koexistovať s konzekvencialistickým hodnotovým kritériom, teda s dôsledkami.

[4] Pre mnohých autorov nie je jasné, v čom spočíva rozdiel medzi utilitaristickými a neutilitaristickými verziami konzekvencializmu ([8], 126). Jeden z mála pokusov o vymedzenie rozdielu medzi utilitaristickými a neutilitaristickými verziami konzekvencializmu urobil P. Pettit. Konzekvencialisti "...sa delia na utilitaristov a neutilitaristov v závislosti od toho, či akceptujú, alebo neakceptujú názor, že práve dôsledky vyjadrujú úžitok vedomých bytostí, ktorých sa to týka; t.j. práve dôsledky vyjadrujú šťastie alebo uspokojenie preferencie týchto bytostí" ([20], xiii). Je tu aj terminologický problém, pretože v anglicky písanej odbornej literatúre sa takmer nepoužíva názov neutilitaristický konzekvencializmus. Napríklad Pettit používa konzekvencializmus vo veľmi širokom význame, ktorý zahŕňa bez podstatnej diferenciácie všetky verzie konzekvencializmu. Takéto vymedzenie konzekvencializmu však prináša problémy, pretože potom sa kritika jednej z foriem konzekvencializmu v rovnakej miere vzťahuje na všetky ostatné. Na druhej strane je napríklad stanovisko Petra Cawsa, ktorý pod konzekvencializmom rozumie takmer len neutilitaristickú podobu konzekvencializmu ([3], 316).

Ďalšou podmienkou akceptácie hodnôt v rámci štruktúry neutilitaristického konzekvencializmu je ich schopnosť koexistovať s inými morálnymi hodnotami a prispievať k uskutočňovaniu morálneho dobra jednotlivca a ľudského spoločenstva. Bez verifikácie nemožno stanoviť (a ani to nie je vhodné) nejaké formálne kritériá toho, čo možno, a čo nemožno zaradiť medzi princípy, hodnoty, prípadne témy, ktorými sa možno v rámci tohto etického smeru zaoberať. Jediným východiskovým predpokladom pre prvotné posudzovanie týchto princípov, hodnôt a tém je to, že zodpovedajú uvedeným kritériám.[5]

K hlavnému okruhu problémov, na ktoré sa zameriava pozornosť v najznámejších verziách neutilitaristického konzekvencializmu, patria otázky, ako je zaradenie neutilitaristického konzekvencializmu k teóriám správneho alebo k teóriám dobra, ďalej chápanie hodnôt v rámci tohto etického smeru, postavenie mravného subjektu a jeho vzťah k hodnotám ("agent-neutral" alebo "agent-relative" pozícia - sú to pozície, ktoré vyjadrujú neutrálny alebo pozitívny vzťah k hodnotám a záujmom konajúceho mravného subjektu) a maximalizácia, resp. umiernenosť vo vzťahu k uskutočňovaniu hodnôt. Je na škodu veci, že doteraz sa v najznámejších verziách neutilitaristického konzekvencializmu venuje väčšia pozornosť rozpracovaniu formálnych aspektov týchto koncepcií, teda najmä otázkam kritérií správneho, a podstatne menej sa rozpracováva materiálny aspekt týchto verzií, teda ich hodnotová štruktúra, uskutočňovanie dobra v jeho konkrétnych podobách, miesto človeka ako mravného subjektu atď. O riešenie týchto otázok sa usiluje najmä etika sociálnych dôsledkov.

Veľmi často jednotlivé verzie neutilitaristického konzekvencializmu venujú pozornosť odlišným otázkam a problémom. Napriek tomu ich spoločná pozornosť a záujem sa sústreďuje na otázky maximalizácie, resp. umiernenosti vo vzťahu ku kritériu správnosti konania a na otázky "agent-neutral" či "agent-relative" pozície mravného subjektu. Týmito problémami sa zaoberajú všetky verzie neutilitaristického konzekvencializmu vrátane Senovej koncepcie, ktorá sa prelína s Pettitovou koncepciou aj v otázke práv a slobody. Ich spoločný záujem o tieto otázky neznamená, že sa zhodujú v názore na ich riešenie. Týmto najznámejším verziám neutilitaristického konzekvencializmu možno vyčítať, že v rámci formulovania svojej hodnotovej štruktúry doteraz nevenovali väčšiu pozornosť skúmaniu tém, ktoré už boli v minulosti zahrnuté napríklad v prácach J. S. Milla či D. Huma. V Humovej koncepcii to boli napríklad otázky týkajúce sa ľudských citov, najmä citu humánnosti, ale aj otázky manželstva, rozvodu, postavenia žien atď. U Milla je to formulovanie určitej filozofie života, ktorá by zodpovedala novým podmienkam a novým požiadavkám doby na prelome tisícročí.

Všeobecne sa akceptuje fakt, že časy kompletných filozofických či etických koncepcií máme už za sebou, takže ani v súvislosti s prípadnou filozofiou života nemožno predpokladať jej komplexnosť a dokonalosť. Celá filozofická etická teória vrátane

---

[5] Neutilitaristický konzekvencializmus teda nie je jedna úplne homogénnaa etická koncepcia. Zatiaľ je to skôr množina koncepcií, ktorá zahŕňa viaceré koncepcie podobného druhu. Možno sem zaradiť Pettitov skutočný konzekvencializmus (*virtual consequentialism*), Slotov umiernený konzekvencializmus (*satisficing consequentialism*), Jacksonov pravdepodobnostný konzekvencializmus (*probabilistic consequentialism*), Senovu teóriu vyjadrujúcu hodnotiteľov vzťah (*evaluator relative theory*) a moju etiku sociálnych dôsledkov. Bližšie k interpretácii týchto koncepcií (s výnimkou Senovej) pozri môj príspevok [7], 123-132.

konzekvencializmu a neutilitaristického konzekvencializmu však nadobudla takú fragmentárnu a akademickú podobu, že nedokáže významnejšie ovplyvniť morálnu prax, teda morálku spoločnosti a mravnosť jednotlivca. Vo vzťahu k neutilitaristickému konzekvencializmu to čiastočne možno vysvetliť tým, že skutočne ide o relatívne nový etický smer, ktorý sa medzi súčasnými etickými teóriami ešte dostatočne neetabloval. Jeho pozornosť sa zatiaľ viac zameriava na formulovanie teoretických východísk než na rozvíjanie analýzy problémov morálnej praxe. Tento potenciál tu nesporne je, ale zatiaľ skôr v latentnej podobe. Toto konštatovanie sa týka nielen spomínaných najznámejších verzií neutilitaristického konzekvencializmu, ale aj etiky sociálnych dôsledkov. Vo vzťahu k spomínaným známym verziám tohto etického smeru možno ešte pripomenúť, že jedným z momentov, ktorý im bráni v ďalšom dynamickejšom rozvoji, je aj skutočnosť, že sa v hierarchii záujmov ich tvorcov rozvíjajú takmer ako marginálna záležitosť. Pettit rozvíja skutočný konzekvencializmus (*virtual consequentialism*) popri dominujúcej politickej filozofii, Sen popri dominujúcej ekonomickej teórii,[6] Jackson popri filozofii mysle.[7]

Philip Pettit so svojou koncepciou skutočného konzekvencializmu (*virtual consequentialism*) je v súčasnosti najvýznamnejší predstaviteľ neutilitaristického konzekvencializmu. Pettit sa pri rozpracovávaní svojej koncepcie viac zameriava na jej formálne aspekty. Tomu zodpovedá aj jeho zaradenie konzekvencializmu (v širokom význame chápania tohto pojmu, teda v skutočnosti ako neutilitaristického konzekvencializmu) medzi teórie správneho, a nie medzi teórie dobra. Rozdiel medzi teóriami správneho a teóriami dobra spočíva podľa neho v tom, že pri teóriách správneho ide o určenie siete možností, ktoré by sa mali uskutočniť. Nepredpokladá to však vymedzenie presnej hodnotovej štruktúry, ktorá by sa mala uskutočniť prostredníctvom konania mravného subjektu. Pri teórii dobra ide o vymedzenie hodnôt, ktoré tvoria jadro hodnotovej štruktúry, o vymedzenie toho, čo je dobro, aké pozitívne hodnoty ho tvoria. Pettit priznáva, že konzekvencialistická teória správneho by sa mala doplniť o teóriu dobra ([22], 254). Lenže na druhej strane si uvedomuje, že zatiaľ urobil v tomto smere pomerne málo. Možno tu uviesť len niektoré jeho práce, v ktorých sa zaoberá aspoň okrajovo takými hodnotami, ako sú práva, sloboda, lojalita, dôvera, dôstojnosť či láska ([18]; [19]; [21]; [22]; [23]; [26]; [28]). Napriek tomu aj naďalej považuje konzekvencializmus za teóriu zameranú len na jeden druh etických otázok, teda na otázky týkajúce sa správnosti ([22], 264).

Pettitov dôvod na redukovanie konzekvencializmu len na teóriu správneho nie je celkom jasný. Tým si sám zatvára dvere pred možnosťou zaoberať sa podrobnejšie otázkami hodnôt a hodnotovou štruktúrou svojej koncepcie vôbec. Potenciál svojej koncepcie jasne naznačil. Jeho striktne redukcionistický postoj k vymedzeniu konze-

---

[6] Amartya Kumar Sen získal v roku 1998 Nobelovu cenu za ekonómiu ako druhý konzekvencialista-ekonóm v poslednom období. V roku 1994 získal Nobelovu cenu za ekonómiu John C. Harsanyi, ktorý patrí k preferenčnému utilitarizmu, teda k utilitarizmu pravidla.

[7] Slote medzitým zmenil svoju orientáciu a prešiel od umierneného konzekvencializmu (*satisficing consequentialism*) k etike cnosti (*virtue ethics*), v ktorej naďalej rozpracováva svoje pôvodné princípy, ale už nepoužíva dôsledky ako východiskové kritérium. K tomu bližšie pozri jeho práce *From Morality to Virtue* [40] a *Virtue Ethics* ([42], 175-238).

kvencializmu ako teórie správneho môže priviesť skutočný konzekvencializmus (*virtual consequentialism*) do podobnej situácie, v akej sa nachádza v súčasnosti utilitarizmus. Princípy môžu zväzovať materiálny aspekt teórie do takej miery, že nedokáže uspokojivo riešiť praktické morálne problémy, ktoré sa dostanú na program dňa. Produktívnosť teórie sa dostane do vleku konzervativizmu či dogmatizmu poplatného princípom obsiahnutým v samotnej teórii.

Jediným vysvetlením takéhoto postoja môže byť jeho snaha vytvoriť priestor pre čo najširšiu akceptáciu všetkých hodnôt asociovaných s ľuďmi ([22], 263-264). Na druhej strane však hrozí reálne nebezpečenstvo, že bez vymedzenia toho, čo máme rozumieť pod morálnym dobrom, a teda bez vymedzenia pozitívnych hodnôt, ktoré tvoria morálne dobro, môže takáto pozícia viesť k akceptácii nežiadúcich hodnôt a druhov správania.

Jeho analýzy niektorých hodnôt sú dosť často poznamenané izolovaným prístupom bez priamej nadväznosti na iné hodnoty. Príkladom môže byť jeho analýza lásky. Lásku nepovažuje za cnosť, ale za hodnotu ([21], 153-154). Obchádza však významnejšie súvislosti medzi láskou a dôverou, láskou a lojalitou, láskou a rešpektom voči inej osobe atď. Týmto hodnotám sa však venuje zase v iných súvislostiach a opäť často bez hľadania významnejšej vzájomnej súvislosti a prepojenosti. Stále sú to analýzy ad hoc, teda pre jednotlivé prípady. Vzniká dojem, ako keby sa zámerne vyhýbal výraznejšiemu formulovaniu vzájomných súvislosti medzi týmito jednotlivými hodnotami. Vysvetlením by mohla byť jeho snaha vyhnúť sa podozreniu, že niektoré morálne hodnoty preferuje viac než iné.

Významné miesto pripisuje hodnote slobody, ktorú chápe najmä ako antimoc (antipower). To znamená, že "...som slobodný do takej miery, že žiadna ľudská bytosť nemá moc obťažovať ma: nikto nie je mojím pánom, dokonca aj keď mi chýba vôľa alebo múdrosť potrebná na dosiahnutie rozvahy. Táto predstava je negatívna, pretože ponecháva bokom moje vlastné zámery a sústreďuje sa na eliminovanie nebezpečenstva zo strany iných" ([19], 578). Hlavný význam slobody ako antimoci spočíva teda v redukovaní a eliminácii moci jedných ľudí nad druhými. To však na druhej strane podľa neho neznamená, že to nie je určitý druh moci. Pettit to považuje za formu kontroly, ktorú vykonáva osoba vo vzťahu k svojmu osudu. Spôsobom uskutočňovania antimoci je podľa Pettita ochrana bezmocných proti zdrojom moci, ďalej regulácia použitia moci a vytvárania nových zdrojov zvyšovania schopnosti bezmocných. Hlavný dôraz sa teda kladie v takejto koncepcii slobody ako antimoci na inštitúcie, ktoré majú zabezpečiť rast antimoci ([19], 589-590). Najvýznamnejšia úloha v tomto procese inštitucionalizácie antimoci patrí zákonu. Nevylučuje však ani vplyv neformálnych sociálnych a politických faktorov pri uskutočňovaní slobody ako antimoci. Ide napríklad o odbory, spotrebiteľské hnutia, environmentalistické hnutia, asociácie pre občianske slobody atď. Sloboda ako antimoc podľa Pettita obsahuje v sebe dva ciele: redukciu podriadenosti a maximalizáciu individuálnej voľby. Primárnou je redukcia podriadenosti a tej venuje aj najväčšiu pozornosť. Na úrovni vzťahov medzi jednotlivcami tento rozmer Pettitovho chápania slobody ako antimoci znamená okrem iného uskutočňovať svoje nevinné, neobťažujúce voľby a nežiť v strachu z iného. Z toho vyplýva, že jednotlivec nežije z milosti iných. "Ty si niekto vo vzťahu k nim, nie nikto. Ty si osoba vo svojom vlastnom zákonnom a sociálnom práve." ([19], 595).

V otázke práv možno uviesť, že Pettit im pripisuje viac ochrannú funkciu než funkciu podpory. Vychádza z toho, že takéto chápanie práv je stelesnené v tradícii a práva majú slúžiť jednotlivcom predovšetkým ako ochrana. Za špecifické črty práv považuje to, že ich nemožno vymieňať (untradable) medzi osobami, a ďalej to, že tieto práva nemožno použiť proti iným dobrám. Treťou črtou práv je to, že sa musia precizovať a personalizovať ([26], 45-47; [23], 13-14). V Pettitovom ponímaní sú práva len jednou z mnohých hodnôt v jeho pluralistickej hodnotovej štruktúre. Tým sa jasne odlišuje od Nozicka či Dworkina, ktorí jednoznačne interpretujú svoje morálne koncepcie ako "rights-based" čiže založené na právach. Významným momentom v rámci Pettitovho chápania práva je to, že ide o konkrétne práva a práva konkrétnych osôb. Odmieta teda absolútny a univerzálny charakter práv - na rozdiel od niektorých deontologicky založených koncepcií ([13], 83-107); ([6], 1-16); ([37], 225-230); ([12], 139-144); ([10], 248-253); ([15], 246-264); ([11], 479-490).

Pre správne pochopenie miesta hodnôt v Pettitovej koncepcii skutočného konzekvencializmu (*virtual consequentialism*) musíme pripomenúť jeho vymedzenie rozdielu medzi konzekvencialistickými a deontologickými etickými teóriami, ktoré vychádza práve zo vzťahu k hodnotám a dobru. Je to paradoxné, pretože na jednej strane Pettit tvrdí, že jeho koncepcia patrí do teórie správneho a teóriou dobra sa takmer nezaoberá, ale základný rozdiel medzi konzekvencializmom a deontológiou vedie práve cez teóriu dobra. "Konzekvencializmus je názor, že ak si individuálny alebo inštitucionálny subjekt osvojí isté hodnoty, ktoré adoptuje, je správne uskutočniť ich (to promote). Oponenti konzekvencializmu tvrdia, že aspoň niektoré hodnoty musíme ctiť (to honour) bez ohľadu na to, či sa uskutočňujú alebo nie. Konzekvencialisti vidia vzťah medzi hodnotami a subjektami ako inštrumentálny: subjekty majú realizovať akékoľvek konanie, ktoré je uskutočnením určenej hodnoty, dokonca aj konania, ktoré intuitívne možno považovať za konania uctievajúce hodnoty. Oponenti konzekvencializmu vidia vzťah medzi hodnotami a subjektami ako neinštrumentálny: subjekty majú alebo aspoň môžu svojím konaním exemplifikovať určenú hodnotu, dokonca aj keby to znamenalo menšie priblíženie k všeobecnej hodnote" ([16], 231).

Rozdiel medzi presadzovaním (promoting) a uctievaním (honoring) hodnôt možno podľa Pettita najlepšie vysvetliť na základe rozličných odpovedí ľudí na otázku o takej hodnote, ako je mier. Niektorí pacifisti tvrdia, že je dôležité, aby každá krajina urobila všetko pre podporu mieru. Bertrand Russell bol dobrým príkladom takéhoto prístupu. To ho viedlo k odporu proti britskej angažovanosti v 1. svetovej vojne, za čo sa dostal až do väzenia. Lenže to ho zároveň viedlo k tomu, že podporoval britskú angažovanosť v 2. svetovej vojne. Jeho prístup znamenal, že on ako milovník mieru dospel k poznaniu, že pre mier nemožno urobiť nič viac než podporiť britskú angažovanosť v tejto vojne. Mnohí pacifisti, najmä kvakeri, ktorí boli za 1. svetovej vojny väznení s Russellom, boli šokovaní z toho, že podporil britskú účasť v druhej svetovej vojne ([27], 126). Rozdielnosť postojov k hodnotám medzi konzekvencializmom a deontológiou teda súvisí s tým, že konzekvencializmus je na rozdiel od deontológie viac orientovaný na výsledok konania, a teda na dôsledky. Z toho vyplýva, že konzekvencializmus vedie k voľbe takých alternatív konania, ktoré sú aktívnejším spôsobom realizácie týchto hodnôt, zatiaľ čo deontológia je v tomto smere pasívnejšia.

Pettitovu hodnotovú štruktúru možno charakterizovať ako marginálnu záležitosť v jeho koncepcii skutočného konzekvencializmu (*virtual consequentialism*), bez jasného vymedzenia základných hodnôt jeho hodnotovej štruktúry, prípadne hodnôt, ktoré preferuje a ktoré by mali tvoriť morálne dobro. Základnými črtami jeho chápania hodnôt je pluralita a inštrumentálny vzťah k hodnotám. Nerozpracováva hodnotovú štruktúru svojej koncepcie a jednotlivým hodnotám venuje pozornosť skôr náhodne ako zámerne.

Na druhej strane Amartya Sen, aj keď zatiaľ nesformuloval kompletnú hodnotovú štruktúru v rámci svojej teórie vyjadrujúcej hodnotiteľov vzťah, jasne naznačil, že jadrom jeho hodnotovej štruktúry sú sloboda a práva. Vyčíta utilitarizmu, že všetky hodnoty okrem úžitku používa len ako inštrumentálne hodnoty, a teda nedokáže akceptovať vnútornú hodnotu slobody a práv ([32], 49). "Sloboda má významné miesto nie iba preto, že asistuje pri konaní, ale aj pre jej vlastný význam, ktorý presahuje aktuálny stav existencie." ([32], 60).

Realizáciu hodnôt slobody a práv Sen veľmi úzko spája s aktívnym pôsobením subjektu, ktorý vo svojej činnosti zohľadňuje aj vlastný záujem, uvažuje, rozhoduje a hodnotí mnohé javy z hľadiska "agent-relative" pozície. Rozlišuje dva základné druhy slobody: "well-being freedom" (sloboda blaha) a "agency freedom" (sloboda konania). Podľa jeho názoru sloboda konania je širší pojem než sloboda blaha, ktorá sa týka schopnosti človeka dosiahnuť blaho. "Sloboda konania" osoby znamená, že osoba môže slobodne dosiahnuť akýkoľvek cieľ alebo hodnotu, ktorú považuje za dôležitú. Aspekt osobného konania (agency) nemožno pochopiť bez zohľadnenia osobných cieľov, objektov, záväzkov a v širšom význame osobnej koncepcie dobra. Zatiaľ čo "sloboda blaha" je sloboda dosiahnuť čosi určité, napríklad blaho, sloboda konania nie je zameraná na jeden cieľ, ale je to sloboda dosiahnuť to, čo sa osoba ako zodpovedný subjekt rozhodne dosiahnuť alebo čo by mala dosiahnuť. Podstata slobody konania sa tak celkom odlišuje od "slobody blaha", ktorá sa koncentruje na určitý typ objektívnych a hodnotiacich podmienok ([36], 203-204).

Hoci obidva aspekty (blaho a konanie) sú dôležité, každý z nich je podľa Sena dôležitý iným spôsobom. Z jednej perspektívy sa osoba chápe ako konajúci a hodnotiaci subjekt, zatiaľ čo z inej sa chápe ako subjekt, ktorého záujmy a výhody sa majú zohľadňovať. Vo vzťahu k idei slobody samotnej je tu tendencia vnútornej plurality. Ide o rozdielne prvky slobody, ktoré Sen nazýva moc a kontrola. Osobnú slobodu možno vyjadriť v zmysle moci schopnej dosiahnuť jeden alebo druhý výsledok, prípadne z hľadiska rešpektovania jej voľby či uskutočnenia korešpondujúcich vecí. Tento prvok moci Sen nazýva efektívna moc ktorá sa nedotýka mechanizmu a procedúry kontroly ([36], 208). Osobná sloboda môže tiež byť vyjadrená v odpovedi na otázku, či osoba samotná má kontrolu nad procesom voľby. Je v procese voľby alebo rozhodovania aktívna? Tento prvok Sen nazýva procedurálna kontrola ([36], 209).

V otázke práv Sen odmieta deontologický, ale aj utilitaristický prístup k chápaniu práv v rámci etickej teórie. Podľa jeho názoru deontologický prístup nedokáže dostatočne zdôvodniť práva asociované s Berlinovou pozitívnou slobodou, ale je to problém pre deontológiu aj v súvislosti s jeho negatívnou slobodou. Poukazuje na to, že zabrániť porušovaniu slobody jedného človeka možno často len za cenu porušenia slobody iného. Podobne poukazuje na problém utilitaristického prístupu k právam na základe

posudzovania úžitku. Na takomto základe by sa potom mohlo akceptovať aj posielanie ľudí na zápasy s divými zvermi pre potešenie divákov. Úžitok divákov by prevážil stratu niekoľkých ľudí ([33], 187-223).[8] Východisko vidí Sen v konzekvencialistickom, ale newelfaristickom (teda neutilitaristickom) riešení otázky práv, ktoré zaraďuje medzi systémy cieľových práv (goal rights systems). Za špecifické črty takých systémov považuje to, že nie sú úzko viazané na jedinú morálnu pozíciu a tvoria širokú triedu systémov. Ďalšou črtou týchto systémov podľa jeho názoru je to, že uskutočňovanie či neuskutočňovanie práv sa považuje za prvok hodnotenia stavu vzťahov. "Rights-consequence" systém je citlivý na hodnotenie dôsledkov, ale to ešte neznamená, že je plne konzekvencialistický v tradičnom význame chápania konzekvencializmu. Štvrtou črtou takýchto systémov je, že napriek cieľovému zameraniu na práva tieto systémy neodmietajú inštrumentálnosť práv ([33], 199). Takýto systém akceptovania práv v konzekvencialistickej etike sa podľa Sena líši od deontologického minimálne v dvoch aspektoch: pripúšťa možnosť, že tieto práva môžu byť porušené, ak ide o nejaký úžitok, a ďalej žiada hodnotenie povinností prostredníctvom konzekvencialistickej analýzy vzájomnej závislosti, ktorú možno realizovať vo forme, ktorá vyjadruje vzťah k hodnotiacemu subjektu (evaluator-relative form). Na základe toho Sen dospel k záveru, že "...relatívna dôležitosť rozličných typov práv a povinností musí závisieť od komparatívnej analýzy dôsledkov a od ich hodnotenia" ([33], 223).

Morálne práva, ktoré majú byť oceňované a uskutočňované, nielen rešpektované vo forme obmedzení, môžu potom podľa jeho názoru poslúžiť ako východisko prekonania správania zameraného len na vlastný záujem ([32], 57). V rámci konzekvencialistickej (newelfaristickej, teda neutilitaristickej štruktúry) Sen považuje za veľmi dôležité zohľadnenie a uskutočnenie idey všeobecnej vzájomnej súvislosti (general interdependence), pokiaľ ide o uskutočňovanie práv v spoločnosti ([32], 73). V konečnom dôsledku to znamená, že pri uvažovaní či hodnotení nemáme zvažovať len vnútornú hodnotu určitých objektov, ale aj ich inštrumentálnu hodnotu a ich dôsledky pre ďalšie veci. "...bolo by chybou ignorovať dôsledky, a to aj vtedy, keď sa zaoberáme vnútorne hodnotnými objektami. Konzekvencialistické uvažovanie vychádza zo skutočnosti, že aktivity majú svoje dôsledky. Dokonca aktivity, ktoré sú vnútorne hodnotné, majú ešte iné dôsledky. Hodnota nejakej aktivity sama osebe nie je adekvátnym dôvodom na ignorovanie jej inštrumentálnej úlohy. Existencia inštrumentálneho významu neznamená odmietnutie jej vnútornej hodnoty." ([32], 75).

Senova hodnotová štruktúra odráža predovšetkým jeho primárny záujem o ekonomickú teóriu. Bez ohľadu na to vytvára určitý priestor (aj keď možno ešte nie celkom dostatočný) pre ďalšie rozvíjanie hodnôt, ktoré možno asociovať so základnými hodnotami jeho koncepcie, teda so slobodou a právami. K tým ďalším hodnotám určite patrí spravodlivosť, ktorú možno podľa jeho názoru uskutočniť len v súvislosti s aktuálnou slobodou rôznych ľudí ([31], 112). Aktuálnu slobodu chápe ako možnosť voľby medzi rozličnými spôsobmi života, je to teda schopnosť človeka dosiahnuť svoje vlastné fungovanie, konanie a bytie ([31], 114). To všetko znamená, že spravodlivosť hodnotí Sen v zmysle slobody ľudí, ktorí môžu voliť svoje spôsoby života. V tejto

[8] Senov príspevok *Rights and Agency* pôvodne vyšiel v časopise Philosophy & Public Affairs 1982, r. 11, č. 1, s. 3-39.

súvislosti kritizuje aj Rawlsovu teóriu slobody, pretože primárne dobrá a ani širšie definované zdroje nemôžu v skutočnosti uspokojiť potreby človeka bez aktuálnej slobody. Sloboda je v konečnom dôsledku konštitutívnym prvkom spravodlivosti ([31], 121).

Z porovnania Pettitovej a Senovej koncepcie vyplýva, že zatiaľ čo Pettitova je podstatne lepšie formálne rozpracovaná, Senova je zase (materiálne či obsahovo) bohatšia. Jadrom Pettitovej koncepcie sú formálne kritériá na určenie správnosti konania, jadrom Senovej sú zase pozitívne morálne hodnoty, ktoré rozvíja v rámci svojej koncepcie. Pozitívom Senovej koncepcie je jej hodnotová súvzťažnosť nielen s morálnou oblasťou života jednotlivca, ale aj s jeho ekonomickou aktivitou, ktorá tvorí veľmi dôležitý priestor pre spoločenské a sociálne uplatnenie jednotlivca (samozrejme, že aj pre jeho morálne uplatnenie). Tam získavajú hodnoty slobody, práva a spravodlivosti svoje základné a rozhodujúce opodstatnenie, aké majú v Senovej koncepcii.

LITERATÚRA

[1] ANSCOMBE, G. E.: Modern Moral Philosophy. In: G. Wallace-A. D. M. Walker (eds.): The Definition of Morality. London, Methuen 1970, s. 211-234.

[2] BENN, P.: Ethics. Montreal, McGill-Queen's University Press 1998.

[3] CAWS, P.: Minimal Consequentialism. In: Philosophy 1995, r. 70, s. 313-339.

[4] DOUGLAS, Ch.: John Stuart Mill: A Study of His Philosophy. Bristol, Thoemmes Press 1994 (reprint vydania z roku 1895).

[5] DWORKIN, R.: Taking Rights Seriously. London, Duckworth 1977.

[6] GEWIRTH, A.: Are There Any Absolute Rights? In: Philosophical Quarterly 1981, r. 31, č. 122, s. 1-16.

[7] GLUCHMAN, V.: Etika utilitarizmu a neutilitaristický konzekvencializmus. In: Filosofický časopis 1996, r. 44, č. 1, s. 123-132.

[8] GRIFFIN, J.: Well-Being: Its Meaning, Measurement, and Moral Importance. Oxford, Clarendon Press 1986.

[9] HAMPSHIRE, S.: Morality and Pessimism. In: S. Hamsphire (ed.): Public and Private Morality. Cambridge, Cambridge University Press 1978, s. 1-22.

[10] LOMASKY, L. E.: Gewirth's Generation of Rights. In: Philosophical Quarterly 1981, r. 31, č. 124, s. 248-253.

[11] MACHAN, T. R.: Human Rights Reaffirmed. In: Philosophy 1994, r. 69, č. 4, s. 479-490.

[12] MEYERS, D. T.: Human Rights in Pre-Affluent Societies. In: Philosophical Quarterly 1981, r. 31, č. 123, s. 139-144.

[13] NAGEL, T.: Personal Rights and Public Space. In: Philosophy & Public Affairs 1995, r. 24, č. 2, s. 83-107.

[14] NAGEL, T.: War and Massacre. In: S. Scheffler (ed.): Consequentialism and its Critics. Oxford, Oxford University Press 1988, s. 51-73.

[15] NICKEL, J. W.: Are Human Rights Utopian? In: Philosophy & Public Affairs 1982, r. 11, č. 3, s. 246-264.

[16] PETTIT, P.: Consequentialism. In: P. Singer (ed.): A Companion to Ethics. Cambridge, Basil Blackwell 1991, s. 230-240.

[17] PETTIT, P.: Consequentialism and Moral Psychology. In: International Journal of Philosophical Studies 1994, r. 2, č. 1, s. 1-17.

[18] PETTIT, P.: Consequentialism and Respect for Persons. In: Ethics 1989-1990, r. 100, č. 1, s. 116-126.

[19] PETTIT, P.: Freedom as Antipower. In: Ethics 1996, r. 106, s. 576-604.

[20] PETTIT, P.: Introduction. In: P. Pettit (ed.): Consequentialism. Aldershot-Brookfield, Dartmount 1993, s. xiii-xix.
[21] PETTIT, P.: Love and Its Place in Moral Discourse. In: Lamb, R. E. (ed.): Love Analyzed. Boulder, Westview Press 1997, s. 153-163.
[22] PETTIT, P.: Reply to Baron and Slote. In: M. Baron-P. Pettit-M. Slote: Three Methods of Ethics. Oxford, Blackwell 1997, s. 252-265.
[23] PETTIT, P.: Rights, Constraints and Trumps. In: Analysis 1987, r. 47, č. 1, s. 8-14.
[24] PETTIT, P.: Satisficing Consequentialism. In: P. Pettit (ed.): Consequentialism. Aldershot-Brookfield, Dartmount 1993, s. 378-388.
[25] PETTIT, P.: Slote on Consequentialism. In: Philosophical Quarterly 1986, r. 36, č. 144, s. 399-412.
[26] PETTIT, P.: The Consequentialist Can Recognise Rights. In: The Philosophical Quarterly 1988, r. 38, č. 150, s. 42-55.
[27] PETTIT, P.: The Consequentialist Perspective. In: M. Baron-P. Pettit-M. Slote: Three Methods of Ethics. Oxford, Blackwell 1997, s. 92-174.
[28] PETTIT, P.: The Cunning of Trust. In: Philosophy & Public Affairs 1995, r. 24, č. 3, s. 202-225.
[29] PETTIT, P.- BRENNAN, G.: Restrictive Consequentialism. In: P. Pettit (ed.): Consequentialism. Aldershot-Brookfield, Dartmount 1993, s. 125-142.
[30] SEN, A.: Evaluator Relativity and Consequential Evaluation. In: Philosophy & Public Affairs 1983, r. 12, č. 2, s. 113-132.
[31] SEN, A.: Justice: Means Versus Freedoms. In: Philosophy & Public Affairs 1990, r. 19, č. 2, s. 111-121.
[32] SEN, A.: On Ethics & Economics. Oxford-Cambridge, Blackwell 1992.
[33] SEN, A.: Rights and Agency. In: Philosophy & Public Affairs 1982, r. 11, č. 1, s. 3-39 (citované podľa vydania publikovaného v S. Scheffler (ed.): Consequentialism and its Critics. Oxford, Oxford University Press 1988, s. 187-223).
[34] SEN, A.: Resources, Values and Development. Oxford, Basil Blackwell 1984.
[35] SEN, A.: Utilitarism and Welfarism. In: P. Pettit (ed.): Consequentialism. Aldershot Brookfield, Dartmount 1993, s. 15-41.
[36] SEN, A.: Well-Being, Agency and Freedom. In: The Journal of Philosophy 1985, r. 82, č. 4, s. 169-221 (prevzaté z Alan P. Hamlin (ed.): Ethics and Economics, zv. II. Cheltenham-Brookfield, Edward Elgar Publishing Co. 1996, s. 87-139).
[37] SCHAUER, F.: Can Rights be Abused? In: Philosophical Quarterly 1981, r. 31, č. 124, s. 225-230.
[38] SLOTE, M.: Beyond Optimizing: A Study of Rational Choice. Cambridg-London: Harvard University Press 1989.
[39] SLOTE, M.: Common-Sense Morality and Consequentialism. London-Boston: Routledge & Kegan Paul 1985.
[40] SLOTE, M.: From Morality to Virtue. New York-Oxford, Oxford University Press 1992.
[41] SLOTE, M.: Satisficing Consequentialism. In: P. Pettit (ed.): Consequentialism. Aldershot-Brookfield, Dartmount 1993, s. 351-375.
[42] SLOTE, M.: Virtue Ethics. In: M.Baron-P. Pettit-M. Slote: Three Methods of Ethics. Oxford, Blackwell 1997, s. 175-238.
[43] STUBBS, A.: The Pros and Cons of Consequentialism. In: Philosophy 1981, r. 56, č. 218, s. 497-516.
[44] WILLIAMS, B.: A Critique of Utilitarianism. In: J. J. C. Smart - B. Williams (eds.): Utilitarianism: For and Against. Cambridge, University Press 1973, s. 77-150.